

Vissza Európába

Tények, emlékek

„Vissza Európába” – 1989 áprilisában kedvesen kíváncsi újságíró kérdésre válaszoltam e programszerű mondatot, aki arról faggatott mint designált minisztert: milyen alapelvek vezetnek majd engem a művelődési tárca élén. Kutató voltam, tanárember, aki a politikában soha nem vett részt, és aki csak rövid időre szegődött el az adminisztrációba.

I. 1989: még szovjet megszállás

„Vissza Európába” – sok mindent jelentett ez akkor, a szovjet megszállás idején. Jelentette a magyar kultúra nyugati kapcsolatrendszerének továbbberősítését, várva a lehetőségre, hogy egyszer a katonai-politikai elzárkózás, a szovjet megszállás is összeomlik.

Szovjet megszállás – nyitottság

Amikor azután, mint kezdő miniszter, bejelentettük az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörlését, magyaráznom kellett ugyanannak a kedves újságírónek: ez nem jelenti a Szovjetunió népei kultúrájának vagy akár tudományos-technikai eredményeinek lebecsülését, még kevésbé egy korábbi egyoldalú keleti orientáció felváltását egy másik egyoldalú, immáron nyugati orientációval. Mi – magyaráztam –, akik a szovjet megszállta Kelet-Európában nőttünk fel, és egyformán iskoláztunk az európai, az amerikai és az orosz kultúrán, mi egy szabad, minden irányba nyitott államot képzelünk el. Büszkéek voltunk nemzetünk szállásterületéből következő adottságunkra, hogy ugyanis közvetítői, befogadói voltunk mind a keleti, mind a nyugati kultúrának.

A „Vissza Európába” azt jelentette akkor, 1989 áprilisában számunkra, hogy a nemzeti kultúrát, mindenekelőtt a közoktatási rendszert versenyképessé tegyük: erősítsük a korszerű tudományos és közműveltségi elemek jelenlétét a kultúrpolitikai rendszerben. Informatika, idegennyelv-oktatás, szabad iskolaválasztási lehetőség, elit- és tömegképzés ugyanazon állami iskolarendszerben, a kultúra plurális finanszírozása, ugyanakkor a szellemi szabadság különböző korlátozásainak, így a cenzúrának a feloldása (1989. június). És két hónap múlva, a cenzúra eltörlését bejelentő sajtótájékoztatón ismét magyaráznom kellett, mit jelent számomra Európa: azt, hogy a világgal kívánjuk mérni magunkat mi, magyarok. Az amerikai, a francia, a német, a kínai, a japán,

Újabb kiadásban kaphatja az olvasóközönség kézbe a Magyarok Európában c. sorozatot. (História-Holnap közös kiadás.)

Elsőnek most a könyvnapon Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás c. kötete (III. kötet), azután decemberben Engel Pál Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig (I. kötet), majd Szakály Ferenc Virágkor és hanyatlás 1440–1711 (II. kötet), s végül Glatz Ferenc A modern Magyarország (1867–2000) következik 2002-ben.

Alább a sorozat új előszavát és Kosáry Domokos kötetének zárófejezetét tesszük közzé.

az arab és más kultúrák elítéljével. Az európai kultúra a 19. század végére a világ élére került, éppen azért, hogy a mindenkori elit emelni kívánta a társadalmi műveltség átlagát. A tömegmértékű oktatás, a nyitott politikai rendszer szervesen egybetartotta még a különböző gazdasági érdekeltsgű társadalmi osztályokat is. (Míg a kínai, az arab vagy akár az amerikai kultúra óriási szociális és kulturális szakadékot teremtett gazdagok és szegények, vezető és

Rendszerváltás a kultúrában. Interjú. Esti Hírlap, 1989. május 9.

A TANÁR = A MŰVELŐDÉS LEGFONTOSABB KATONÁJA

A szürkeállomány menedzsere

Beszélgetés Glatz Ferencel, a történettudományok új doktorával, miniszterjelölttel

„A tanár tudomásul kell vennie, Magyarországnak lázas sietőséggel kell megragadnia minden alkalmat arra, hogy kultúráját, betagozza az európai kultúrába. Az 1949 utáni elzárkózási politika óriási károkat hozott a téren az ország műveltségében. Nemcsak az intézmények tönkretételével, hanem a műveltségismények szabad áramlásának gátolásával is. Az 1961 utáni kultúrpolitika, különösen az elitkultúra szintjén, igen sokat tett az elzárkózás fellazítása, egyes területeken a feltörése tekintetében. Most a művelődéspolitikus egyik első számú feladata: kultúr-külpolitikai intézményrendszerünk rendszerszerű felülvizsgálata és minden olyan szál felkutatása, amely összekötheti a magyar kultúrát a világ kultúrájával. A művelődéspolitikai ne ellenőrizzen, ne szabályozzon, hanem menedzseljen, lehetőségeket kutasson fel az európai kultúrában és segítsen a különböző ösztönzői díjrendszerek, közös nemzetközi rendezvények, publikációs fórumok kifejlesztését. A művelődéspolitikai tevékenységének szürkeállomány menedzselésének tudománya.

Iskolában. Határozottan ki kell mondanunk, hogy a kötelező orosznyelv-oktatást fel kell váltani az idegen nyelv szabad megválasztásával. Csak annak a nyelvoktatásnak van értelme, amelyet valamiféle motiváció is kísér a tanulók részéről. Több évtizede tudja a közvélemény és a politikai vezetés, hogy a kötelező orosznyelv-oktatás eredménytelensége katasztrofális. Politikai kérdést csinált ebből a politikai rendszer. Meggyőződés, hogy a szabadon választható orosz nyelv – a mostani valószínűleg igen gyors visszaesés után – elérje majd a magyar iskolarendszerben azt a százalékos arányt, amelyre szükségünk van a szovjet – magyar és a szomszédos országokhoz kötődő kereskedelmi, kulturális, turisztikai forgalomhoz. A határozottság mellett a területen sem vagyok a kapkodás híve. 1989. szeptembertől fokozatosan kell az átállítást elvégezni. Az egyetemeken az orosz tanárok képzési struktúrája általában, az orosznyelv-szakot elsősorban másik idegen nyelvvél fogják valószínűleg párosítani. A jelenlegi

vezetettek között.) Ez az európai kultúra egészen a világháborúig az emberiség történelmében az eddigi legteljesebb élet megélhetését nyújtotta.

Az ezeréves magyar kultúrában – fejtegettük – mindig jelen voltak ezen kultúra alapelemei, sőt politikai, képzési rendszerünk, nemzetünk és a velünk együtt élő más nemzetek hitvilága, gondolkodása mindig szerves része volt e zsidó-keresztény gyökerű kultúrkörnek. Ezeket a kultúrelemeket kívántuk és kívánjuk erősíteni a „Vissza Európába” programmondat hirdetésével. A cenzúra eltörlésével mi nem az amerikai vagy a nyugat-európai szennyirodalom előtt akarjuk megnyitni televíziós, rádiós és oktatási rendszerünket, hanem az elitkultúrák előtt. Ezért számunkra az az európai kultúrpolitika a mértékadó, amely az adófizetők pénzéből serkenteni kívánja a tömegek kulturális emelkedését, és nem hagyja magára teljes kiszolgáltatottságban, a vadkapitalizmus szabad játékának a polgárokat. Esélyegyenlőségre van szükség, nemcsak *származási* és *nembeli*, hanem szociális *esélyegyenlőségre* is. Ennek biztosításában különbözik többek között az európai kultúra hagyománya a már említett keleti vagy akár az amerikai kultúrpolitikától.

II. 1990: a nyitás ideje

„Vissza Európába.” 1990 áprilisában ismételtük el újra a mondatot, amikor már a felgyorsult politikai rendszerváltás ugyancsak megtépázta kedves politikacsináló kollégáimnak az idegeit, akik között én, mint kívülálló, rendíthetetlen nyugalommal meneteltem előre az egy évvel korábban kitűzött programpontok követésében. Hiszen a politikában csak a kultúrpolitika, a közéletben csak a közgondolkodást formáló intézmények erősítése és szabadsága érdekelt.

Európaiak között

1990. március 10-én a Németh-kormány aláírta a szovjet csapatok kivonásáról intézkedő dokumentumot. Ekkor már úgy éreztem, *újra kell gondolni* mindazt, ami *Európa és a mi viszonyunkat* illeti.

Az európai kultúrpolitikai program ekkor új elemekkel

**A magyar és a szovjet külügyminiszter március 10-én aláírták a szovjet csapatok kivonásáról szóló egyezményt.
Népszabadság, 1990. március 11.**

[illegible]

töltődött. Már *nem valami ellen* kellett megfogalmazni intézkedésterveket, hanem *valamiért*. Megjártam már Brüsszelt, a formálódó unió adminisztrációja előtt taglalva egy kelet-európai kultuszminiszter terveit és akcióit, a prolektárdiktatúra kultúrpolitikai intézményrendszerének lebontását. (Emlékszem, 1989 májusában történt. A két „reformország”, Lengyelország és Magyarország miniszterét hívták meg programjaik ismertetésére. És meghívták opponensnek az akkor már hivatalos ellenzéket is. Nekem Konrád György volt, mint ellenzéki politikus, a vitapartnerem, akivel azóta is őrzöm az ott kelt barátságot.) Megjártam Párizst, Berlint, Bécsot, mindenhol ismertetve az új magyar oktatási rendszer, ezen belül is az idegennyelv-képzés reformját, kérve a francia, a német, az osztrák, majd az angol és az amerikai diplomáciai testületeket: segítsenek az idegen nyelvű oktatási program beindításában. (Emlékszem, 1989 júniusában az osztrák kollégával, Busekkel, majd a francia miniszterekkel: Jospinnel, az akkori oktatási és Lang kulturális miniszterrel, majd a baden-württembergi miniszterelnökkel és oktatási miniszterrel, a British Council vezetésével, az amerikai nagykövettel folytatott ez irányú tárgyalásokra. Busekkel azóta is szoros barátság köt össze.)

Felzárkózás és versenyképesség

Az európaiság azt jelenti számunkra, hogy *a világgal mérjük magunkat* – mondottuk ekkor. Azt jelenti, hogy a magyarságnak a most már előttünk kinyíló szabad világban versenyképesnek kell lennie. Csatlakozásunk Európához nem hoz magával valamiféle új Marshall-segélyt. A csatlakozás: belépés egy kegyetlen és *kíméletlen versenybe. Európaiságunk azt jelenti, hogy versenyképesek vagyunk az egyén és a társadalom szintjén.* A világgal mérjük magunkat, múltunkat és jelenünket. „Nem lehet úgy élni, mint Nyugaton és úgy dolgozni, mint Keleten” – mondottuk. És ez az azóta is vissza-visszatérően hangoztatott állításunk már nem váltott ki osztatlan elismerést hallgatóinkban. A szovjet rendszer legnagyobb hátránya számunkra a *nemzet ellustítása volt* – mondottuk. A hátrányt nemcsak a diktatórikus intézmények bevezetése, a szólásszabadság visszaszorítása jelentette, hanem talán még inkább az egyéni kezdeményezőképesség, a gyarapodás hagyományos európai magatartásformáinak kirtása.

De most már az is látszik – mondtuk 1990 áprilisában –, hogy felzárkózási programunk kiindulópontja nem lehet 1945 vagy 1949. A proletárdiktatúra bevezetése vagy a szovjet megszállás előtti helyzet. Visszamaradásunk nem csak az elmúlt 40 éves szovjet megszállás eredménye. *Sok évszázados folyamatról kell beszélnünk*: Európa keleti és nyugati felének közelítéséről, majd eltávolodásáról. A magyarok Kárpát-medencébe érkezése óta tart e folyamat, egyes időszakban közelebb kerültünk a nyugat-európai kulturális központhoz, más időszakokban eltávolodtunk azoktól.

Rendszerváltás a fejekben

A „Vissza Európába”-program nem jelenti egyszerűen csak a többpártrendszer, a piacgazdaság bevezetését, az emberi szabadságjogok megadását, vagy éppen a biztonságot, az új

„Hol közelebb, hol távolabb...”

katonai rendszerhez való csatlakozást. *Európaiságunk visszanyerése* nem diplomáciai aktusok, szerződés-aláírások eredménye lesz. Ezek csak segíthetik azt. „A fejekben is szükség van a rendszerváltásra. A köznapiság szintjén” – mondtuk, és ezzel ismét nem találtunk hívekre 1990 tavaszán, a felgyorsult politikai rendszerváltás hónapjaiban. (Amikor megannyi jószándékú vagy éppen érvényesülni akaró hangozkodó őrsegyváltó erő szabadult fel.) A messianisztikus ígehirdetők, ügyes szavazatnyerők nem szívesen hallották az új európai programot, amely a napi cselekvések, a közgondolkodás szintjén kívánta *polgári tulajdonságaink erősítését*, és Széchenyihez utasította az értelmiséget. Széchenyire, aki másfél száz évvel azelőtt az *iparkodás, a szorgalom, az erkölcsi alapon álló önkritikus gondolkodás* megerősítését szorgalmazta a lázasan szónokló „szalmaláng hazafiakkal” szemben.

A világgal mérjük

Ennek az 1989–90-ben kelt gondolatmenetnek eredménye ez az 1990-ben indult *könyvsorozat*. *Magyarok Európában*: a címadással és témaválasztással szándékunk az, hogy minden korábbinál mélyebb európai beágyazottságban mutassuk meg nemzetünk történelmét; hogy olvasóink – mindenképp tanártársaink és diákjaink – figyelmét az európai mércére irányítsuk, s ösztönözzük, segítsük őket, hogy észrevétlenül is szokjanak hozzá: nekünk a világgal kell mérni magunkat. Az adminisztrációban (a politikában) megkezdett program szerves folytatásaként jelentettük be e könyvsorozat megalkotását, amikor egy év szakigazgatási tevékenység után visszatértem ugyanabba a kutatói és tanári szobába, amelyben életem előző negyedszázadát leéltem (1990. Május). Folytatása volt e könyvsorozat terve az 1980-as években kelt akcióknak: *a történelemtanárokkal való együttgondolkodásnak*. Nemcsak mint egy tárca vezetője, hanem korábban mint kutató-tanár is meggyőződhettem: az emberrel foglalkozó tudományok haszna elsősorban az oktatási rendszerben mérhető.

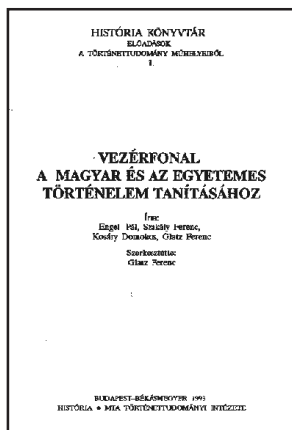
Régtől tudtuk: az oktatási rendszer színvonala a tanártól függ, aki miután becsukta maga mögött a tanterem ajtaját és feláll a katedrára, elsősorban lelkiismeretével felel a fiatalokért. E szándék szülte az 1979-ben megindított *História* folyóiratot, ez a rendszeres tanári továbbképzés – egyébként megfeneklett – tervét, és ezért vállaltuk el 1987-ben – az akkor már felvilágosult minisztériumi adminisztráció megbízására – egy „tankönyv-alapanyag” megírását. (Az általam szerkesztendő sorozat egyes darabjait Szűcs Jenő, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos, az újkori részt jómagam írtam volna.)

Könyvsorozat

A *Magyarok Európában* című könyvsorozat első három kötete 1990-ben jelent meg. Az összefoglaló magyar történet megírására évek óta készült a Szűcs, Engel, Szakály, Glatz baráti kvartett, idős mentorunk, Kosáry támogatásával. (Aki, örömről, elvállalta a XVIII. század és a nemzeti születés periódusának összefoglalását.) Szűcs Jenő azonban váratlanul elhunyt, és a „maradék” barátok 1989–90-ben,

Az új szempontú történetírás és -tanítás elkötelezett hívei: Engel Pál, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos, Glatz Ferenc az egyik békásmegyéri konferencián és a Vezérfonal

sietős munkával, immáron a szerkesztő által sürgetett Európa-fejezetekkel együtt elkészítették e köteteket.

Most 2001 tavaszán ismét kiadjuk a sorozatot. Évek óta sürgetik ezt a tanártársak. És természetesen a negyedik kötetet. Az Engel–Szakály–Glatz hármas 1997-ben elhatározta a sorozat újrakiadását, s azt is, hogy a magyar történeti fejezetek alapján elkészíti az új „Hóman–Szekfűt”: a magyar történetet 100 évben. Azután terveinket és részben kedvünket is eltemettük a hűséges baráttal, Szakály Ferencel. Igaz, Engel Pál elkészítette a középkori Magyarország történetét (reméljük, az angol kiadást követően a magyar szöveget is hamarosan olvasóink kezébe adhatjuk). A *Magyarok Európában* újrakiadása, ugyanígy a nagy magyar történeti kronológia és más közös szakmai tervek – egy időre – háttérbe szorultak. A kedv – a jókedv – e baráti szerzőközösségnél mindig nagy szereppel bírt. A barátok elmennek, mi pedig ittmaradunk, és dolgozni kell.

Az elmúlt évben a Holnap Kiadó keresett meg bennünket a változatlan kiadás ötletével. Én az átírás, megmaradt barátaim a változatlan kiadás mellett voltak. (Természetesen ígéretet tettem, hogy most már valóban kiadom kezemből, 1992 óta sokadszor átírva, a negyedik kötet kéziratát, a legújabb kori Magyarország rajzát.)

III. 1990–2000: Európa történelmének újragondolása

Tíz esztendő telt el a könyvsorozat megjelenése óta. Európa-hoz és az Európa-gondolathoz való kötődésem 1990 óta még erősebb lett. (Talán majd a negyedik kötetben ennek történetét is megírom, hiszen az 1990–2000 közötti évtized története hiányzik az 1992 nyarán lezárt, és a polcon heverő kéziratból.)

Az unió kapujában

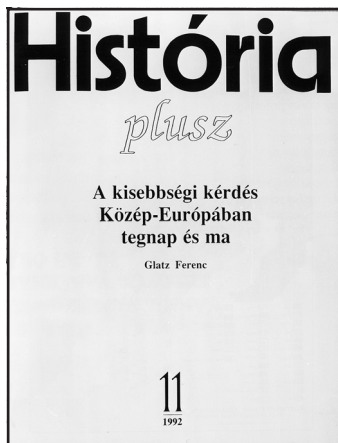
1991 tavaszán felkértek – mint a tudomány, a kultúra, a társadalom kutatóját – egy nemzetközi bizottságba, amely az Európai Unió keleti kiterjesztésének lehetőségeit vizsgálja. A volt szocialista országok politikai rendszere, a rendszerváltások előrehaladása, agráriuma, bankrendszere, ipara és társadalompolitikai kérdések szerepelnek azóta is e bizottság és albizottságai napirendjén. Államelnökök, jelenlegi és

volt miniszterek, amerikai és európai közéleti személyiségek vesznek részt üléseinken – ebből nőtt ki az immáron évenként megrendezett Európa Fórum –, és ma már nemcsak az Európai Unió keleti kiterjesztésével foglalkozunk, hanem az unió belső szerkezeti átalakulásával is. Amolyan „felső szintű politikai továbbképzések” ezek számomra, és alkalom is arra, hogy mind többet foglalkozzam Kelet-Európa tényleges gazdasági-társadalmi konfliktusaival, Nyugat- és Kelet-Európa viszonyával, s hogy töre-

kedjek megfogalmazni a kelet-közép-európai régió sajátos érdekeit. Mert ebben van az igazi hiány ma – értelmiségiek és politikusok között egyaránt: *európai szemmel vizsgálni és megfogalmazni a térség valós és történelmileg kialakult sajátos érdekeit*. Mert a történelmet lehet elhallgatni, de eltörölni nem lehet. (Hiába kívánják azt egyes politikai irányzatok.) És az embereket sem lehet „lecserélni” – generációkat, akik ezen történelmet megélték. Amit lehet és kell: megvilágítani számukra az új világpolitikai erőket, a magyarság új helyzetét. Segíteni abban, hogy formálódjon gondolkodásuk, segíteni abban, hogy lépést tartsanak a változó kor változó igényeivel. De ne feledjük: politikacsínálás, tanítás, írás értelme csakis az emberek szolgálata lehet. És sohasem valami ideológia vagy generációs, esetleg egyéni karrierérdek követése. És alkalom volt az elmúlt tíz esztendőben az évente többször tartott európai munkaközösségi és albizottsági ülés arra is, hogy újragondoljam mindazt, amit korábban tudtam Európa történelméről. És együttgondolkodjam a kontinens legkiválóbb Európa-szakértőivel.

Etnikai-társadalmi konfliktusok

1991 őszén javasoltam e bizottságban a kelet-európai kisebbségi kérdés napirendre tűzését, mondván: most már biztos vagyok abban, hogy az Unió kiterjesztésének sikere nemcsak a demokratikus politikai intézményeken, a piacgazdaság bevezetésén, az egyéni szabadságjogok érvényre juttatásán, a nemzetközi elzárkózás megszüntetésén múlik, hanem az *évszázados társadalmi konfliktusok feloldásán* is. És ezek között a legnagyobb feszítő erő a kisebbségi kérdés. (Ekkor és a következő hónapokban kezdett Európa tudomást venni az etnikai ellentétekről, a pozsonyi szlovák–magyar, az erdélyi magyar–román konfliktusról, illetve a horvát–szerb összeütközésekről. És ekkor kezdett hangos lenni a sajtó a Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia felbomlási folyamatában újraéledő nemzeti, vallási összeütközésektől.) 1992 májusára (moszkvai ülésünkre) készült el a kelet-közép-európai kisebbségi kérdés történetéről, a jelen konfliktushelyzeteiről és a jövőre vonatkozó ajánlásokról írott tanulmány. (Amely azután a *História* 1992/11. füzeteként harmincezes, valamint angolul, németül, szlovákul, románul többezres példányszámban is megjelent.)

A kelet-közép-európai térség sorskérdéseit tárgyaló História-számok, 1992, 1995

Trianon újragondolása

Az új állam- és politikai rendszerek és az unió viszonyának átgondolása vezetett az 1919–20. évi békerendszer, ezek között *Trianon újrvizsgálásához*, és az új Európa területigazgatási kérdéseinek boncolásához. (Ekkor születtek a *Históriában* és idegen nyelven is megjelent tanulmányok, a *História-számok* Trianonról, regionalizmusról, nemzetállamok és föderációk lehetőségéről a múltban és a jelenben.) Majd Maastricht (1992) után szenvedélyesen vizsgáltuk – külföldi kollégáim és én is – az Unió kiterjesztésének feltételeit, és e feltételek meglétét a közép-kelet-európai térségben. 1994–95-ben Magyarország, Szlovákia, Lengyelország európai felkészültségét vizsgáló nemzetközi konferenciákat szerveztünk, ahol, nem kis örömünkre, a magyar politikai és értelmiségi elit kiválóan vizsgázott: a nemzetközi bizottság véleménye szerint is mind szakmai felkészültségét, mind viselkedéskultúráját tekintve, a legjobb benyomást tette. Nem utolsósorban azért, mert a mindenkori kormány és az ellenzék politikusait mi, magyarok egy asztalhoz tudtuk ültetni. (Nem kis része volt ebben a Budapesti Európa Intézetnek, melynek szellemi eszköztára és politikán felülállása ekkor már itthon és külföldön is közismert volt. Az intézet

egyébként szintén az 1989–90. évi új Európa-programnak köszönheti létrejöttét.)

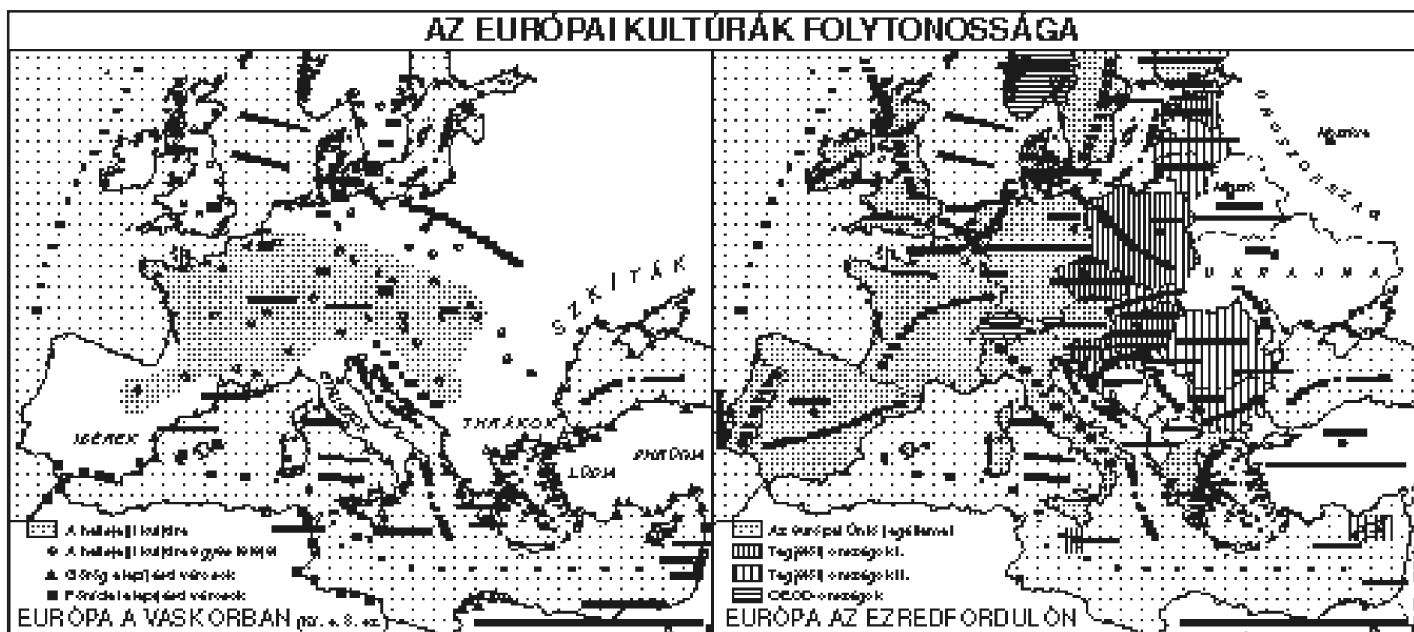
Készülés a 21. századra

Ekkor vontuk le a következtetést: szükség van a kelet-európai térség hosszú távon nyíló alternatíváinak átgondolására, *stratégiai célokot követő gondolkodásra*. Az agrárium, ezen belül is az élelemtermelés helye a lokális termelésszervezetben, a kettős bankrendszer működtetése, a bővülést szükségszerűen megelőző közlekedési vonalak kijelölése, az európai környezetvédelmi normák kiépítésének lehetőségei – mind-mind olyan kérdéskörök, amelyek perspektivikus, több évtizedre nyúló tervezést, stratégiai gondolkodást kívánnak.

De kik legyenek azok, akik a négyévenkénti politikai váltogazdaságtól függetlenül érvényesülő újkeletű kérdéskörökről gondolkodnak és terveket alakítanak ki? Csakis azok, akik hosszú távon képesek gondolkodni, cselekedni.

Kelet-Európa közéletét egy totális pártüzem foglalta el. A szovjet rendszer egypárti totalitása helyett a demokrácia többpárti totalitása. Szinte hasonlóan az 1950–60-as évekhez! Csak akkor az egypárt, most pedig a többpárt üzeme kívánt behatolni a társadalom számos szférájába. Minden tiszteletünk e többpártrendszeri, foglalkozásszerűen politikát űző társadalmi rétegé, de felvetődik a kérdés: vajon ők lesznek azok, akik *a kontinens jövőjét meghatározó kérdésekről* gondolkodnak? Nekik sem idejük, sem felkészültségük nincs arra, hogy azt kutassák: mik lesznek Kelet-Közép-Európa egyes népeinek – így a magyaroknak – lehetőségei a belátható jövőben, mondjuk 2030-ban. Egyedül az *értelmiség* az, amely képes a stratégiai gondolkodásra és e kérdéskörök kutatására.

Így fogalmaztuk meg, 1996 májusától, immáron az MTA elnökeként a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programját, és fogalmaztuk meg azt: ezekben az új, sorsdöntő évtizedekben az Akadémiába tömörült kutatók köztestülete legyen a *nemzet tanácsadója*. És e program keretében születtek meg az elmúlt években a magyar társadalom, az agrárium, a környezetgazdálkodás, a közlekedés, a politikai rendszer, az

egészségügy, a vízgazdálkodás, az energiagazdálkodás jelen helyzetét és jövőbeni kilátásait vizsgáló tanulmánykötetek. A mérce minden esetben az európai színvonal elérése, illetve az uniós feltételek biztosításának lehetőségei.

Európa emancipálódása

Azután jött a NATO-kiterjesztés (erről is stratégiai kötet készült az Akadémia berkeiben), s folytatódott a Balkán-háború (1998). És most már nemcsak Kelet- és Nyugat-Európa viszonyát kellett történelmileg újragondolni, hanem Európa és Amerika, Európa, valamint a világ más kultúráinak viszonyát is. Éles viták folytak a bizottságon belül, a varsói fórumon (1999) arról: megengedhető-e, hogy az Egyesült Államok Európával nem is konzultálva dönt fegyveres akciókról, rakéták indításáról? Vajon Európa képes lenne-e az Egyesült Államok nélkül biztosítani a keleti kiterjesztést, valamint a civilizációs normák érvényesülését a kontinensen? Az én részvételem e vitában: *Európa emancipálódásának sürgetése*. Történelmi fejtegetéseink gondolatmenete: az európai egységesülés terve a hidegháború szükségszerű terméke. 1950–1991 között rendelődött alá minden európai terv az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásának. A Szovjetunió s vele a kelet- közép-európai megosztás összeomlása után azonban már Nyugat-Európának és a jövőben, kibővült Európai Uniónak lehetnek az amerikaitól nagyon is eltérő gazdasági és kulturális érdekei. Lehet, hogy az amerikai testvérkultúrával versenyre is kényszerül. És lehetnek akár érdekellentétek is köztük.

Európai identitás – európai történelem

De nem csak Amerika és Európa, nem csak az *Egyesült Államok és az Európai Unió* viszonyát kell vizsgálni. Újra kell gondolni az Unió és az európai kontinens viszonyát.

Tisztázni kell végre: az Európai Unió nem foghatja át az egész európai kontinenst. Akkor viszont meddig terjedjen az Unió mint területigazgatási egység határa? És milyen szempontok alapján húzzuk meg az új határt? Csak katonai-stratégiai megfontolások vagy gazdasági-kereskedelmi szempontok alapján legyen valaki tagja az Európai Uniónak (lásd Görögország, illetve a jelölt Törökország esetét)? Mi köze a derék anatóliai parasztnak az európai kultúrához? Szükséges-e *európai identitás az uniós tagsághoz*? Szerintem igen, míg „stratégia” és közgazdász szakembertársaim szerint ez ódivatú szemlélet. Mindenesetre a javaslatot elfogadták: újra kell gondolni Európa történelmét. Elfogadták azt, hogy törekedni kell az európaiságunk lényegét adó történelmi magatartásformák leírására. Így született meg előadásom a 2000. januári fórumra az *Európai Unió humán jövőjéről, európaiságunk*, a zsidó-keresztény kultúrkör és a görög-latin közösség szerveződés *alapjainak* meghatározásáról: a szolidaritás, a kíváncsiság, a nyitottság alapelveinek érvényesüléséről az európai történelemben.

Azaz 2000-ben *visszajutottunk* oda, ahonnan 1989-ben elindultunk: a *történelemhez*. Ígértük nyugati barátainknak, hogy a *Magyarok krónikája* után elkészítjük *Európa krónikáját* is. Mert mégiscsak tarthatatlan, mondtuk – és kissé jellemző is –, hogy az Európa-történeti szakirodalom oly sovány. Írják az európai népek történelmét, elsősorban a

nemzetállamok történelmeként, sok esetben készültek művelődési irányzatok, gazdasági folyamatok vagy gazdálkodási rendszerek szerinti összefoglalók, de alig tudunk számot adni Európa-történeti szintézisekről.

IV. Európa-történetek

Már 1990-ben, a *Magyarok Európában*-sorozat javaslatakor számba vettük az akkor elérhető Európa-történeti szakirodalmat. Néhány, egy-egy korszakot tárgyaló szintézis mellett lényegében két Európa-történeti kézikönyv volt a piacon, a 11 kötetes angol Európa-történet (*A General History of Europe*, 1966), illetve a 7 kötetes német nyelvű Európa-történeti kézikönyv (Th. Schieder: *Handbuch der europäischen Geschichte*, Stuttgart, 1968). Azt hiszem, joggal gondoltam azt 1989-ben, hogy a *Magyarok Európában*-sorozat mind történetiszemléletében, mind stílusában új célkitűzést követ: egy nemzet, egy állam történetét Európa történelmébe ágyazva, európai keretekbe illesztve adni ugyanazon kötetben. Merthogy komolyan gondoltuk: „a világgal mérjük magunkat”. És szerzőtársaimnak minden külföldi minta nélkül kellett az új típusú szintézist megteremtíteniük. (Meggettük ezt a történelemtanárok számára kiadott *Vezérfonal a magyar és egyetemes történelem tanításához* című kiadványban [1991] is, ahol a legrészletesebben éppen az 1867–1990 közötti periódust tárgyaltuk, közreadva a *Magyarok Európában* negyedik kötetének alcímeit, tematikus vázlatát.)

Az 1990-es években azután fellendült az Európa-történeti irodalom. Az európai egységesülési folyamat megtette hatását. A szovjet megszállás megszűnése, a Kelet–Nyugat közötti igazgatási egységesítés lehetősége elgondolkodtatta a történészeket is, láthatóan nemcsak Magyarországon, hanem Nyugat-Európában is. Elsősorban az Európai Unió és az egységesülés új motorja, Németország, s a német történészek álltak a vállalkozások élére. 1992-ben megjelent a nyolckötetes *Propyläen-Geschichte Europas* (Frankfurt). 1993-ban pedig a debreceni egyetem történészei nagyszerű vállalkozásának eredményeként megszületett az első teljes magyar nyelvű kontinenstörténet. (*Európa története*. Szerk.: Gunst Péter. Debrecen, 1993.) Nagy visszhangot váltott ki N. Davies angol történész könyve, a *Europe. A history* (Oxford University Press, 1996), amely reményeink szerint hamarosan magyarul is megjelenik. És még 1995-ben megindult az *Európa építése* (*Europa bauen*. Verlag C. H. Beck, München) című történelmi sorozat, amely kiadta az európai államok és nemzetek, majd az európai tudományok, azután az európai társadalom, az európai városok, sőt az európai nők összefoglaló történetét is. 2000-ben jelent meg M. Salewski összefoglaló Európa-története (*Geschichte Europas. Staaten und Nationen von der Antike bis zur Gegenwart*. München, 2000). Többet tudunk tehát ma már a kontinens összehasonlító történelméről, mint tudtunk 1989–90-ben, amikor a *Magyarok Európában* című sorozat tervét, majd szövegét elkészítettük. Ez igaz. De az is igaz, hogy – letéve kezünkől az elkészült köteteket – nem látunk okot arra, hogy újraírjuk az Európa-történeti vagy akár a magyar történeti fejezeteket. Inkább röstelkedünk, hogy mi is beleestünk a hagyományos magyar betegségbe: nem adtuk ki idegen nyelven az akkor még ugyancsak úttörő munkákat.

GLATZ FERENC